

ŞEYHÜLİSLAM EBUSSUÛD'UN İMLÂ KURALLARI: ONALTINCI YÜZYILDA OSMANLI İMLÂSINDA YERLİLEŞME EĞİLİMLERİ VE BİR TEPKİ

Fikret TURAN*

1. Giriş

On altıncı yüzyılda yayınladığı fetvalarda ele aldığı sosyal ve siyasal konuların genişliği bakımından Osmanlı İmparatorluğunun en etkili şeyhülislamlarından birisi olan Ebussuûd Efendi, bu dönem Osmanlı imlâsında belirginleşmeye başlayan değişimi fark ederek bunu önlemeye yönelik kurallar koyma gereği duymuştur. Fetva kâtiplerini eğitici nitelikte gösterdiği imlâ kuralları da bu kâtipler tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Bu makalede, imlâda bir çeşit yerleşme olarak gördüğümüz bu imlâ değişiminin nedenleri konusunu dönemin sosyolojik ve kültürel şartları bağlamında tartışıp Şeyhülislam Ebussuûd Efendinin belirlediği kuralları içeren ve on yedinci yüzyılda istinsah edilen Osmanlı imlâsına dair bir derkenar metninin transkripsiyonunu ve çevirisini yaparak gösterilen bu kuralları ve nedenlerini inceleyeceğiz.

2. On Altıncı Yüzyıla Kadar Osmanlı İmlâsı

Arap alfabesine dayalı Türk yazı sisteminin Anadolu'da on üç ve ön dördüncü asırlarda başlayıp on beşinci asırda büyük ölçüde bir düzene bağlandığı bilinen bir gerçektir. İlk dönemlerde görülen kelimelerin ve eklerin bir eserin aynı sayfasında dahi farklı şekillerde yazıldığı gerçeği bu dönemde yazılmış eserleri inceleyen birçok araştırmacı tarafından tesbit edilmiştir.¹ İlk dönemlerde imlâdaki düzensizlik esas olarak Türkçe kökenli kelime ve eklerin yazımında görülür ki Oğuzcanın o dönemde yaygın bir yazı geleneğinin olmaması buna sebep olarak gösterilebilir. Şurası bir gerçek ki, on beşinci yüzyıldan sonra da Osmanlı imlâsı hiç bir zaman tam anlamıyla gerçek bir standarda kavuşmamış, ikili hatta üçlü

* Yard. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi, İstanbul.

¹ Bu dönemde kaleme alınmış eserlerde görülen çok şekilli imlâ özellikleri için bkz. Levend (1972: 54-56), Korkmaz (1973: 84-99), Turan (1996: 11-17).

leksik ve morfolojik şekiller Osmanlı yazısında sık sık görülmüştür. Bu gerçeğin nedenleri arasında Osmanlı Türkçesinin çok geniş bir coğrafi alanda kullanılması ve imlâ kurallarını düzenleyen bir otoritenin yokluğu sayılabilir.

On altıncı yüzyıla kadar Osmanlı imlâsında genel bir tutarlılık Arapça ve Farsça kelime ve eklerin yazımında görülür. Her ne kadar Arapça kökenli tâ-i te'nis, ayın ve hemzeli kelimeler küçük bir takım değişikliklere uğramışsa da, yazıda, Arapça ve Farsça şekiller klâsik ve değişmez şekiller olarak değerlendirilmiş ve özellikle on altıncı yüzyılda söyleyişe dayalı ikinci şekillerin kullanılması girişimlerine rağmen aslî şekiller Osmanlıca'nın en son dönemlerine kadar büyük ölçüde korunmuştur.² Arapça ve Farsça kökenli kimi kelimelerde var olan ve Türkçede bulunmayan ünlü ve ünsüzler çoğu zaman konuşma dilinde Türkçenin yapısına uydurularak Türkçe kurallara uygun olarak söylendiğinden yazı ve konuşma dili arasında daimi bir ikilik oluşmuştur.³

3. On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İmlâsında Ortaya Çıkan Gelişmeler

On altıncı yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve daha çok Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin Osmanlı imlâsındaki geleneksel şekillerinin halk söyleyişine uygun olarak değiştirilmesinin temelinde okuma yazma faaliyetlerinin sadece Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen ulema tarafından değil de orta düzeyde eğitim almış geniş kesimler tarafından da yürütülmesi vardır. Bilindiği gibi İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devletinin bir imparatorluk haline getirilmesi hareketleri sadece idarî ve askerî alanlarda olmamıştır. Eğitim ve bilim faaliyetleri konusunda da önemli adımların atılması daha Fatih Sultan Mehmet'in kendi döneminde başlatılmıştır. Sahn-ı Seman medreselerinin kurulması, dönemin meşhur bilim adamlarının başkente toplanması, ve birçok telif ve tercüme eserin oluşturulması bu etkinliklere örnek olarak verilebilir.⁴ Dönemlerinde Doğunun ve Batının meşhur bilim adamlarından sayılan Molla Hüsrev, Molla Gûrânî, Ali Kuşci,

² Osmanlıcada kullanılan Arapça kelimelerin imlâsı ve Arapçadaki şekillerden farklılıkları konusunda genel bilgiler için bkz. Levend (1972: 58-67). Eski Anadolu Türkçesi döneminden başlamak üzere bellibaşlı eserlerde görülen imlâ özellikleri için bkz. Scharlipp (1995).

³ Mesela Arapça kökenli kelimelerde karşılaşılan uzun ünlüler bazen teleffuz edilmiş fakat çoğu zaman teleffuz edilmemiştir. Mesela "nür", "hamir", "ıksir" gibi kelimelerde uzun ünlüler yalın haldeyken ifade edilmez, ancak ünlüyle başlayan eklerle kullanıldığında bu uzun ünlüler ortaya çıkar. Bununla birlikte Arapçaya mahsus ünsüzlerden olan hemze, zel, dat, zı gibi ünsüzlerin teleffuzu Türkçedeki benzer seslerle yapılmıştır. Aynı şekilde "zür", "güldân", "dindâr" gibi Farsça kelimelerdeki uzun ünlülerin Osmanlıcadaki teleffuzları çok büyük bir ihtimalle kısaydı.

⁴ Bu dönemde özellikle tıp alanında çok sayıda eser meydana getirilmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Baylav (1953). Fatih dönemindeki bilimsel tartışmalar ve genel entelektüel çalışmalar için bkz. Adıvar (1991: 31-57).

Amirutzes, Trapezuntios ve Hocazâde gibi bilim adamlarının çalışmaları dönemin eğitim ve bilim etkinliklerinin bir parçasıdır. Bununla birlikte daha orta düzeyde eğitim veren ve asıl amacı Sahn-ı Seman medreselerine öğrenci yetiştirmek olan Tetimme medreselerinin kurulması eğitimin daha geniş kitlelere yayılmasına ön ayak olmuştur. Benzer eğitimin tekkelerde de verildiğini düşünecek olursak Fatih döneminden itibaren Osmanlı topraklarında orta düzeyde eğitim almış ve ulemâ sınıfına dahil olmayan halkla içli dışlı bir grubun varlığından söz edebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğunun politik ve ekonomik bakımlardan en yüksek dönemi sayılan on altıncı yüzyılda okuma yazma faaliyetlerinin de devletin önceki dönemlerine göre daha yaygın ve yoğun yürütüldüğü bilinen bir gerçektir. Kanuni Sultan Süleyman'ın onaltıncı yüzyılın ortalarına doğru yaptırdığı Süleymaniye Medreselerinde (Dârü'l-hadîs) tıp ve matematik gibi müsbet bilimlerin okutulmasıyla daha önce kurulan medreselerdeki eksiklik giderilmiştir.⁵ Devletin ulaştığı ekonomik zenginlik başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun bir çok şehrinde halkın çeşitli seviyelerde eğitimini üstlenmiş bulunan medrese ve tekkelerin güçlenmesine ve yayılmasına imkan tanımıştır.⁶ Orta ve alt ekonomik sınıflardan bu eğitim kurumlarında okuyan öğrencilerin sayısı bugün kesin olarak bilinmese de devletin çeşitli bürokratik kademelerinde görev almış insanlarla edip ve şairlerin geldikleri bölge ve aile yapılarını anlatan kaynaklar, yoksul ve orta halli ailelerden gelen öğrencilerin bu kurumlarda çoğunluğu oluşturduğunu göstermektedir.⁷ Dolayısıyla okur yazar oranının arttığı bu dönemde, dilde halk söyleyiş biçimlerinin yazılı kültüre yansması son derece doğal bir oluşum olarak ortaya çıkar.

Bu aşamada imlânın değişmesine neden olan faktörlerden bir kısmı kâtiplerden kaynaklanırken diğer kısmı da okuyucunun taleplerinden doğmaktadır. Eğer kâtip, biraz da geçim sıkıntısı sebebiyle fazla yazı ve istinsah görevi yüklenmişse

⁵ Bu dönem medrese müfredatları hakkında bkz. Uzunçarşılı (1988: 33-34).

⁶ Kanuni'nin hükümdarlığının ilk dönemlerinde sadece Batı Anadolu'da 110 dini okul (medrese), 154 çocuk mektebi, 626 irili ufaklı tekke bulunmaktaydı. İnalçık (1994: 83). Buna İmparatorluğun diğer bölgelerindeki çeşitli büyüklükteki mektep, medrese ve tekkeleri de eklersek okuma yazma faaliyetleriyle daha yüksek eğitim çalışmalarının ne denli yaygın olduğunu görebiliriz. 1552 ile 1556 yılları arasında İstanbul'da bulunan İspanyol bir zengin İstanbul'u anlatırken büyük camilerin yanbaşılarında medreselerin olduğunu ve zengin vakıfları sayesinde bu okulların üç bin öğrencinin ihtiyacını karşılayabildiğini söyler. Yazar, ayrıca varlıklı ailelerin, çocuklarını evlerinde özel hocalara eğittiklerini de belirtir. Sanz (1974?: 81-82).

⁷ Öyleki on altıncı yüzyılın siyaset, bilim ve edebiyat alanlarının en meşhur şahsiyetlerinden vereceğimiz bir kaç örnek bile okuma yazma ve eğitim imkanlarından ne kadar geniş kesimlerin yararlanabildiğini gözler önüne serer. Mesela, sadece on altıncı yüzyılın değil tüm Osmanlı edebiyatının büyük şairlerinden birisi olarak kabul edilen Bâkî, fakir bir müezzinin çocuğudur. Şairliğinin dışında döneminin dinî bilimlerde önde gelen bir şahsiyeti olduğunu ve hayatının son dönemlerine kadar şeyhülislam olmak için çalıştığını da edebiyat tarihleri belirtmektedir. Dönemin bir diğer ünlü şairi Zâtî gençliğinde Balıkesir'de geçimini çizmecilik yaparak kazandığını biliyoruz.

elindeki yazma işlerini bir an önce bitirmek için oldukça hızlı yazmak ve yeni bir yazı işine başlamak zorundadır. Böylesine hızlı tempoda çalışan bir kâtip öncelikle hızlı yazmaya uygun bir yazı çeşidi kullanmak durumundadır. Bu duruma uygun olarak aşağı yukarı on altıncı yüzyıldan sonra seri yazmaya müsait harekesiz ta'lik yazısı yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gene buna paralel olarak, kâtipler, Arapça ve Farsça kelimelerin halk arasında değişmiş şekillerini de doğru kabul etmek durumundadır, çünkü Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin sayısı Osmanlıcada oldukça kabarıktır ve bu kelimelerin tamamının Arap ve Fars gramerlerinde kullanılış şekillerini incelemeye kâtibin vakti yoktur.⁸ Bundan dolayı da, zaten daha önceden az da olsa örnekleri olan Arapça ve Farsça kökenli kimi kelimelerin imlâsının Türkçede değiştiği gerçeğinin de bilinciyle kendi dönemlerindeki Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimeleri halk söyleyişine uygun olarak yazmak kâtiplere pek anormal görünmez. Bunun gibi sosyal nedenlere bir de kâtiplerin Arapça ve Farsça bilgilerinin derin olmayışı da eklenirse imlânın halk söyleyişine paralel olarak değişmesi kaçınılmaz olur.⁹ Bir diğer faktör de katibin hangi konuda yazdığıdır. Eğer kâtip doğrudan doğruya sıradan halkı ilgilendiren konularda yazıyorsa dili ve imlâyı basit tutmak zorundadır. Bu tutum okuyucunun, yani bu dil iletişiminde alıcı pozisyonunda olan grubun sosyo-kültürel özelliklerinin yarattığı bir mecburiyettir. Halkın anlayabileceği ve iletişimin sağlıklı yürütülebileceği seviye, toplumda çoğunluğu oluşturan orta sınıf halkın kullandığı seviyedir. Halk Osmanlıcası diyebileceğimiz bu yazı dili halkın konuşma üslubuna çok yakındır.¹⁰ Halkı doğrudan ilgilendiren fetvalar¹¹,

⁸ Bu dönemde alt seviyelerdeki din adamlarının geçim sıkıntısı yüzünden yaygın olarak müstensihlik yaptıkları konusunda bkz. Sanz (1974?: 81).

⁹ On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda eğitimin genel seviyesinin düşmesinin de bunda payı vardır mutlaka. Kanuni döneminde ilmiye sınıfının geleneğinde başgösteren usûlsüzlükler için bkz. Uzunçarşılı (1956: 45-75).

¹⁰ Bir dilin konuşulduğu coğrafyada o dilin farklı seviyelerde ve üsluplarla ortaya çıkan değişik şekillerini Bloomfield (1933: 52) beş ana kategoride toplar. Birinci kategori edebî standart dildir (literary standard). Bu dil çok iyi eğitim almış aydınların tamamının anlayacağı ve garipsemeyeceği standart bir kültür dilidir. İçinde yaşanılan bölge ve topluluğun bu dilin öğrenilip kullanılmasıyla pek bir ilgisi yoktur. Önemli olan o dille alınan eğitim seviyesidir. İkinci kategoriye "sıradan konuşma standart dili" (colloquial standard) diye çevirebileceğimiz ve eğitilmiş insanların kendi aralarında kullandıkları günlük konuşma dilidir. Üçüncü sırada "bölgesel konuşma standardı" (provincial standard) diyebileceğimiz farklı bir bölgede yaşayan insanların okuyup yazdıkları şivedir. Burada şive ile standart ağız arasında var olan gramatik ve leksik farklılıklar anlaşma zeminini ortadan kaldıracak seviyede değildir. Dördüncü kategoride "standart altı" (sub-standard) diyebileceğimiz ve ilk üç kategoriden farklı bir şiveden söz ediyoruz. Eğitim ve kültür imkanlarından mahrum kalmış veya kültürel merkezlere uzak yörelerde yaşayan dil yeteneği çok zayıf insanların konuştukları şivedir. Beşinci kategoride ise mahallî ağızlar" (local dialects) gelir. Mahallî ağızlar standart dili konuşanlarca, eğer yeterli bir süre o yörede kalınmamışsa ve öğrenilmemişse, anlaşılabilir. Osmanlı Türkçesini böylesi bir sınıflamaya tabi tutarsak, iyi derecede eğitim görmüş Osmanlı aydınlarının yazıda kullandığı Arapça ve

melhameleler, nasihatler, sağlık bilgileri, vergi duyuruları gibi konularda daha çok bu halk Osmanlıcası kullanılmıştır. Orta sınıf halkın diline yakın bu yazı dilinde Arapça ve Farsça kelimelerin sayısı daha azdır ve var olanlar da genellikle Türkçeleşmiştir, ayrıca cümleler genelde daha kısa ve üslup daha sadedir.¹²

4. Bir Derkenar Metni: Ebussuûd'un Belirlediği İmla Kuralları ve Kâtiplere Önerileri

Bu çalışmada ele alıp incelediğimiz derkenar metni Ebussuûd Efendi'nin fetva kâtiplerini kendi imlâ ve dil anlayışına ters gelen ve hata olarak kabul ettiği konularda aydınlatan ve uyarıcı bir nottur.¹³ Metnin sonuna doğru, kâtiplerin anlamadıkları veya bilemedikleri Arapça kelime ve tabirlerle karşılaştıkları durumlarda yazı yazmayı bırakmalarını salık vermesinden bunun kâtiplere yönelik yazıldığını anlamaktayız.¹⁴ Bu metin Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Fatih 5427 numaralı bir on yedinci yüzyıl mecmuasında bulunmaktadır. Mecmuanın 20a sayfasının sol tarafında derkenar metni olan bu belgenin başlığı kırmızı kalemle yazılmış "kâ'ide" kelimesidir. Mecmuanın ölçüsü 30x20 cm., metnin ölçüsü ise 6x22 cm.dir. Müellif olarak Mevlâ Ebussuûd olarak gösterilmiştir. Metnin müstensihî ve istinsah tarihi gösterilmemiştir. Mecmuadaki diğer eserler genel olarak on yedinci yüzyılda istinsah edildiği için bu metnin de on yedinci yüzyılda istinsah edildiğini ileri sürebiliriz.

Metin otuz iki satırdan oluşmuştur ve iki kısımdır. Birinci satırdan onuncu satırın sonuna kadar birinci kısım, on birinci satırdan sonraki kısım ise ikinci kısımdır. Birinci kısımda söylenenler ikinci kısımda tekrar edilmiştir. İkinci

---

Farsça asıllı kelime ve terkîplerle girift yapıda karmaşık cümlelerin yoğun olarak kullanıldığı yüksek Osmanlıca birinci gruba, eğitilmiş, fakat daha sıradan bir konuşma ve yazma yolu takip eden kişilerin kullandığı ve bizim burada bahsettiğimiz halk Osmanlıcası ise ikinci gruba dahil edilebilir.

- 11 Özellikle fetvaların dili Osmanlıcadaki dil katmanlaşması konusunda ilginç özellikler gösterir. Genelde bir fetvanın konusu sıradan bir olaya ve basit bir dille sorulmuşsa cevap da göreceği olarak daha sade bir dille verilmiştir. Şu anda üzerinde çalıştığımız Osmanlı fetvalarının dili konusunda bir makale olarak yayına hazırlanmaktadır.
- 12 Melhameleler hakkında genel bilgi ve bir on yedinci yüzyıl melhamesinde karşılaşılan dil ve imlâ özellikleri için bkz. Turan (1998).
- 13 Osmanlı Türkçesinde özellikle Arapça kökenli kelimelerin halk arasındaki kullanımları ve bunların doğru yazımları konusunda dönemin ulema mensuplarınca çeşitli "galatât risaleleri" hazırlanmıştır. Daha çok Arapça kökenli kelimelerin imlâsını sıkı sıkıya korumayı amaçlayan bu eserler üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Toparlı (1985), Yavuz (1989) Kaçalin (1996), Develi (1997).
- 14 Aynı mecmuanın 19b sayfasında gene bir derkenar notu olarak Ebussuûd'a ait olduğu belirtilen benzer bir metin vardır. Bu metinde yukarıda işlediğimiz metindeki bazı noktalara değinilmişse de esas olarak bazı galatlar ve bunların aslı yazımları ile ilgili açıklamalar vardır. Metnin kâtibî, Ebussuûd'un sözü edilen konuları fetva kâtiplerini aydınlatmak ve uyarıcı için dile getirdiğini metnin başında beyan eder.

kısımın başlığı olarak "Kâtiplikte ve düzyazıda görülen fahiş hataları açıklar" şeklinde çevireceğimiz bir cümle vardır. Metinde gördüğümüz konular üç grupta toplanabilir: 1. grupta Arapça ve nadiren Farsça kökenli bazı kelimelerin yazımı, 2. grupta halk arasında kullanılan kelime ve ifadelerin yerine klasik şekillerin kullanılması, 3. grupta ise Türkçe eklerin yazımı ve harflerin bitleştirilmesi konuları toplanabilir.

5. Metnin Transkripsiyonu

Ḳā'ide

1. Türkide bir kelime tā'dan vaḳf olunmak var, hā'dan vaḳf
2. olunmak var. Tā'dan olunursa "ımāmet", "ḳırā'at" ve "diyānet"
3. gibi uzun tā-y-ile yazıla. Hā'dan vaḳf olunursa ḳıṣa tā'yile
4. yazıla, "Ḥadice" gibi, ḳā'ide-i lāzımadur. "Beytu mālı Müslımın" elif-lāmsuz
5. yazıla. "Ba'de'ş-şubūt" dēnilmeyüp "ba'de'l-işbāt" yazıla. Kelımenüñ āḫiri
6. hā olmayıcaḳ¹⁵ aña sin ilhāk olunmaz, "ḫālası", ve "dāyesi" gibi.
7. Ve uzun sın. cım ve nezāyirine ilhāk olunmaz. "secde"¹⁶ yazıla,
8. "secde"¹⁷ yazılırsa sінде bir yā ve tā merkezi zāyid olur. "Ezā"¹⁸
9. ve "izā"¹⁹, "izā" yañlışdur. Zāl ile zālūñ āḫirinde elif olmayup
10. yā olmak gerek yāḫūd "izā" dēyü yazmak gerekdür. Gaflet olunmaya.
11. Kitābetde ve inşāda ḫaṭā-yi fāḫiş olanları beyān ve 'ayān éder ki
12. zıkr olunur: "Zeyd'üñ zevci Hind" diyecek maḫallda ya "'Amr'uñ zevci Zeyneb'i" diyecek mevḳi'de
13. "Zeyd'üñ zevcesi Hind" veyā "'Amr'uñ zevcesi Zeyneb'i" dēmek ḫaṭā-yi fāḫişdür, zırā 'avrate
14. daḫı zevc dēnilür, zevce dēnilmez, tā lāzım degüldür. Kelımenüñ āḫiri yā ve hā olmayıcaḳ
15. aña sin ilhāk olunmaz, "dāyesi" gibi ve "ḫālası" gibi. Ve uzun sın, cıme
16. ve nezā'irine ilhāk olunmaz, "secde" gibi. "Secde" ḳıṣa sın ile yazıla, zırā
17. uzun sın ile cımüñ yanına bir yā veyā tā ve şā merkezi düşer, ḫarf
18. zāyid olur. "Ba'de'ş-şubūt" dēnilmeyüp "ba'de'l-işbāt" dēnile. Zehlin oñada²⁰.

15 Yani "he" sesi vermediği durumda.

16 Kısa sin ile.

17 Uzun sin ile.

18 Elif, zel ve ye.

19 Elif, ye, zel, elif.

20 Metinde "oñadca" şeklinde.

19. Ol vaktde "olur iseñ", "olursañ", "olursañ²¹" cümle cäyizdür²². "Satılmaz"
20. "olmaz" "dolâb", "boğası"^{23 24}, "perdaht". "İzâ", "izâ": "İzâ" yañlışdur, gerek
21. zāl ile zālūñ âhirinde elif olmayup yâ olmak gerek yâhūd
22. "izâ" déyü yazmak gerek. "Sâlyâne" démek, egerçi 'avâmda söylenür ammâ
23. şer' de "havâle" diyecek yérde isti'mâl éderler, yañlışdur. "Harâr" yañlışdur,
24. ğarâr gerekdür. "Dest-gâh" déyicek aflanmaz, "destgâh"dur. "Tezkiye", "müzekkâ":
25. "Tezkiye" bi'z-zāl "boğazlamak"dur. "Zirâ" bi'z-zāl "arşun", "zirâ" bi'z-zâ
26. "ekün"dür, dañı "arşun" ma'nâsına da gelür. Kâtib nice isti'mâl
27. éderse cäyizdür, ammâ eşaḥḥ imlâyı fark édüp lügât-i 'Arabıyyeye 'âlim olan
28. kimsene kâdir olduğı mertebe tetebbu' édüp kâbil-i ihtisâb
29. olan yérden kaşr-ı yed édüp tab'a-yi rahldan kaçmak efdaldur.
30. Beytu mâli müslimîn elif-lâmsuz yazıla Türki de déyü 'ulemâ-yı mütekkaddimîn nüshalarında
31. muşarrahdur. Li-Mevlâ Ebū's-su'ūd
32. 'aleyhı'r-raḥme.

6. Çeviri

Kaide

Türkçede bir kelime bazen "te" ile bazen de "güzel he" ile bitebilir. "Te" ile biterse, "imâmet", "kırâ'at", "diyanet" gibi kelimelerde "uzun te" ile yazılmalıdır. "Güzel he" ile biterse, "Hâdîce" gibi, "kısa te" ile yazılmalıdır.

Gerekli bir kuraldır ki "beytu mâli Müslimîn"de elif ve lam yazılmaz.

"Ba'de 'ş-şubūt" yerine "ba'de'l-işbât" yazılmalı.

Kelimenin sonu güzel he olmadığı zaman, "hâlası" ve "dâyesi" gibi kelimelerde olduğu gibi, sin bitişik yazılmamalıdır.

Uzun sin, cim ve cimin benzerlerine (çim, ha ve hı'ya) eklenmemelidir. "Secde" (kısa sin'le) yazılmalı, "secde" (uzun sin'le) yazılırsa sinin üzerinde bir ye veya te merkezi (dişi) oluşur ki bu gereksiz olur.

"İzâ" ve "izâ" konusunda "izâ" yanlıştır. Zel ile olmalı ve zelden sonra elif değil de ye olmalı veya "izâ" şeklinde elifle de olabilir. Hata yapılmamalı.

21 Şart çekim ekinde sinden sonra elif var, ve ikinci şahıs eki *nazal n* ekten ayrı.

22 Burada açıklanan kelimeler "ölür iseñ", "ölürseñ" şeklinde de okunabilir.

23 Bu kelime "boğası" (bır çeşit kaba kumaş, çuha) şeklinde de okunabilir.

24 Bu metindeki bazı kelimelerin okunmasında Sayın Prof. Dr. Kemal Eraslan ve Doç. Dr. Hayati Develî'nin görüşleri de alınmıştır. Kendilerine burada teşekkür ederim. Pek tabii görülebilecek bütün hatalar şahsıma aittir.

Kâtiplik ve nesir sanatlarında [görülen] fâhiş hatalar aşağıda gösterilmiştir:

"Zeyd'ün zevci Hind" veya 'Amr'uñ zevci Zeyneb'i" yerine "Zeyd'ün zevcesi Hind" veya "'Amr'uñ zevcesi Zeyneb'i" demek büyük hatadır, çünkü kadına da zevc denilir, zevce denilmez, sondaki te (tâ-yi merbûte) gerekli değildir.

Kelimenin sonu ye veya güzel he (ünsüz özelliğinde) olmadığı zaman, "dâyesi" ve "hâlası" gibi kelimelerde olduğu gibi, sin kelimeye bitiştirilmez.

Uzun sin, cim ve türevleriyle birleştirilmez, "secde" gibi. "Secde" kısa sin ile yazılmalı, çünkü uzun sin ile yazılırsa cimin yanında bir ye veya te merkezi (dişi) oluşur ki gereksiz olur.

"Ba'de's-şubüt" yerine "ba'de'l-işbât" denilmeli. Hatasını düzeltmeli.

"Olur iseñ", "olursañ" (şart ekindeki "a" elifsiz) ve "olursañ" (şart ekindeki "a" elifle) konusunda, her üçü de doğrudur.

""Şatılmaz", "olmaz", "dolâb", "boğası" ve "perdaht" ("a"lar elifle).

"İzâ" ve "izâ" (zulm etmek, yaralama, acı verme, acı, zahmet) konusunda "izâ" yanlıştır. Zel ile olmalı ve zelden sonra elif değil de ye olmalı veya "izâ" şeklinde elifle de kabul edilebilir.

"Sâlyâne" kelimesi her ne kadar halk tarafından söylene de bu İslam hukukunda "havâle" kelimesinin yerine hatalı olarak kullanılmaktadır ki yanlıştır.

"Harâr" yanlıştır, doğrusu "ğarâr" olmalıdır.²⁵

"Dest-gâh" şeklinde yazılırsa anlaşılmaz, "destgâh" şeklinde yazılmalı.

"Tezkiye" ve "müzekkâ" konusuna gelince, "tezkiye" zel ile yazılırsa "boğazlamak" anlamına gelir.

"Zirâ" zel ile yazılırsa "arşın" anlamına, "zirâ" ze ile "ekin" anlamına gelir. Fakat ze'li şekil "arşın" anlamında da kullanılabilir. Kâtip nasıl isterse kullanabilir, ancak en doğru imlâyı öğrenmeli, Arapça kelimeler konusunu mümkün olduğunca araştırmalıdır. Tereddütte kaldığı durumlarda yazı yazmaması daha uygundur.

Türkçede "beytu mâli Müslimîn" elif ve lam eklenmeden yazılmalıdır diye eski âlimlerin yazılı eserlerinde açıkça söylemiştir.

Mevlâ Ebu's-suûd tarafından [yazılmıştır]. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

7. Açıklamalar

Satır 1-4 : "Türküde bir kelime tâ'dan vaqf olunmak var, hâ'dan vaqf olunmak var. Tâ'dan olunursa "imâmet", "kırâ'at" ve "diyânet" gibi uzun tâ-y-ile

²⁵ "Harar" kelimesi Redhouse sözlüğünde de Arapça "ğarâr/ğırâr" karşılığı olarak hem "ha" hem de "hı" şekliyle gösterilir. Yalnız, bizim metnimizde "güzel he" ile yazılmıştır ki Osmanlıcada imlâ düzensizliğine güzel bir örnektir.

yazıla. Hâ'dan vaqf olunursa kışa tâ'yile yazıla, "Hâdîce" gibi, kâ'ide-i lâzımadur."

Burada Arapçada genel olarak tâ-i te'nis veya tâ-i merbutte olarak adlandırılan ve genellikle dişillik bildiren +at/et ekinin Osmanlıcadaki durumu ele alınmaktadır. Arapçada genel olarak, kelime yalın haldeyken bu ek sonundaki "t" harfi teleffuz edilmemektedir, ancak bir zamir ekinden önce veya tamlamalarda harf-i tariftin önce teleffuz edilir. Anadolu'da Arap harfli Türk yazı sistemi büyük ölçüde Fars sisteminin etkisi altında geliştiği için genellikle bir sığata dayalı dişil özel isimler hariç tâ-i te'nis ekindeki t'ler teleffuz edilir ve yazıda uzun te (tâ) ile gösterilir. Bununla birlikte tâ-i te'nislerin kullanımı Osmanlı Türkçesinde sistemli değildir. Bundan dolayı yukarıda söylediğimiz kuralın bir çok istisnası vardır. Tâ-i te'nisli kimi Arapça kökenli kelimeler Farsçada olduğu gibi Osmanlı Türkçesinde de ikili şekiller olarak, hem ek sonu "t"lerle hem de "t"siz olarak "a/e" şekliyle ifade edilir, ancak bu durumda her bir şeklin anlamı yakın olmakla birlikte farklı olabilir. Mesela Arapça'da "kitâbet" olarak yazılan kelime Osmanlıcada ve dolayısıyla Modern Türkçede "kitâbe" ve "kitâbet" şekillerinde iki farklı anlamda görülür. Osmanlıcada bazen de "t"li ve "t"siz şekiller "külliye" ve "külliyyet" kelimelerinde olduğu gibi hiç bir anlam farklılığına uğramadan karışık kullanılır. Sonuç olarak, Ebussuûd Efendi sondaki "t"si teleffuz edilen "tâ-i te'nis" ekli kelimelerde ek sonundaki "t"nin Osmanlıcada geleneksel olarak "uzun te" ile yazıldığı gerçeğini hatırlatır ve bu ekin teleffuz edildiği durumlarda hep "uzun te" ile yazılmasını bildirir. Ek sonu "t"si teleffuz edilmediği durumlarda ise "kısa te"nin, yani sadece "güzel he"nin yazılmasının yeterli olacağını söyler. Burada esas problemin bu iki şeklin Arapça ve Farsça yapıları tamlamalarda görülebileceğini ve Ebussuûd'un bu tamlamalarda da aynı kuralın korunmasını bildirdiğini düşünüyoruz.

Satır 4-5: "Beytu mâli Müslimîn" elif-lâmsuz yazıla. "Ba'de's-şubût" dénilmeyüp "ba'de'l-işbât" yazıla.

Burada, Ebussuûd, Arap gramerine ait iki noktaya dikkati çekiyor ve Osmanlıcada da halk arasındaki kullanılış şekillerinin yerine bu kuralların uygulanmasını istiyor. Birinci kural Arapçada zincirleme isim tamlamalarında son kelimenin dışındaki kelimelere harf-i tariftin getirilmeyeceği gerçeğidir, çünkü önceki kelimeler tabii olarak belirtilidir. Burada halk ve kâtipler "beytü'l-mâli Müslimîn" şeklinde ikinci kelimeye harf-i tarif getirerek kullanır ki bunun nedeni de "devlet hazinesi" anlamında "beytü'l-mâl" kelimesinin Osmanlıcada kalıplaşmış bir kelime olarak kullanılmasıdır. Doğal olarak kâtipler "beytü'l-mâl"i tek bir kelime olarak kabul eder ve yeni kelimeyi bu kalıp üzerine getirir. Ebussuûd Arapça gramer kurallarına uymayan bu durumun "beytu mâli Müslimîn" şeklinde yazılması konusunda kâtipleri uyarır.

İkinci husus bir hukuk teriminin nasıl olması konusundadır. "Şubût" kelimesi "sabit olma, daimi olma, emin olma" anlamında geçişsiz fiilin mastarıdır.

"İşbât" kelimesi ise aynı kökün "ef'ale" fiil çekiminin "if'âl" vezninden mastarıdır ve bu vezin genel olarak fiili geçişli yapar. Dolayısıyla "işbât" kelimesi "kanıtlama, delil getirerek ortaya çıkarma" anlamındadır. Öyleyse "ba'de'l-işbât" edat grubunun anlamı "delillerle kanıtladıktan sonra"dır ve hukukta da bu şekilde kullanılmalıdır.

Satır 5-6. Kelimenün âhiri hâ olmayıcağ aña sîn ilhâk olunmaz, "hâlası", ve "dâyesi" gibi.

"Güzel he"nin kelime sonunda "h" ünsüzü olarak değil de "a/e" ünlüleri olarak ortaya çıktığı durumlarda kendinden sonra gelecek herhangi bir ekle bitştirilmemesi gerektiği söylenmektedir. Gerçekten de Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri bir gelenek şeklinde, "a/e" ünlüsü olarak kelime sonunda bulunan güzel he'ler kendilerinden sonraki eklerle birleştirilmemektedir. Bu duruma Türkçe asıllı "géce", Farsça kökenli "haste" ve Arapça kökenli "dâ'ire", "hâla" ve "dâye" kelimeleri örnek verilebilir. Anlaşılan bu dönemde üçüncü tekil şahıs iyelik eki +sı/si formundayken böyle kelimelerle birleştirme eğilimi baş göstermiştir. Bu yazım geleneği özellikle on altıncı yüzyıldan sonra değişmeye yüz tutar. Kâtiplerin yazdıkları belgelerde, gene seri yazma zorunluluğunun bir sonucu olarak, bu kurala uymadıkları görülür. Ebussuûd'un bu durumu görek önlemeye çalışması sonradan pek etkili olmamıştır, çünkü on altıncı yüzyılın sonlarında ve on yedinci yüzyılda yazılmış birçok eserde kâtipler bu kurala aykırı hareket etmişlerdir.²⁶

Satır 7-8. Ve uzun sîn, cîm ve neẓâyirine ilhâk olunmaz, "secde" yazıla, "secde" yazılırsa sinde bir yâ ve tâ merkezi zâyid olur.

Ebussuûd, burada, uzun sîn'in cîm ve onun benzerleri olan "çim", "ha" ve "hı" harfleriyle birleştiği takdirde gereksiz bir "ye" veya "se" dışının oluşacağını ve bu durumda kısa sîni kullanmanın daha uygun olacağını bildirir. Bunu da "secde" kelimesi üzerinde örnekleyerek gösterir.

Satır 8-10. "Ezâ" ve "izâ", "ezâ" yañlıştır. Zâl ile zâluñ âhîrinde elif olmayup yâ olmak gerek yâhûd "izâ" déyü yazmak gerekdür.

Arapçaya mahsus ünsüzlerden biri de "zel"dir ve Türkçede bulunmadığı için "ze" olarak teleffuz edilir. Kâtipler bu dönemde kimi Arapça kökenli kelimeleri halk söyleyişine uygun şekilde yazmaya başladıklarından bu kelimedeki "zel" harfini de "ze" ile göstermeye başlamışlardır. Bu kelimenin "ze" harfiyle yazılmasının yanlış olduğunu söyleyen Ebussuûd, yazıda "zel" harfinin gösterilmesi gerektiğini bildirir. Burada doğru iki şekil olduğundan bahseden yazar "ezâ" (zulüm, baskı, eziyet) kelimesinin sonundaki uzun a'nın elif-i maksure, "izâ" (zulm etmek, baskı kurmak, eziyet etmek) olması durumunda ise sondaki uzun a'nın elifle gösterilmesi gerektiğini bildirir. "Ezâ" kelimesi Arapçada "eziyete

²⁶ Kelime sonunda "a/e" sesi veren "güzel he"lerin kendilerinden sonra gelen eklerle bitişmesi veya düşmesi olayına örnekler için bkz. Turan (1998)

uğradı" anlamındaki "eziyâ" fiilinin mastarı, "izâ" ise "eziyet verdi" anlamındaki geçişli fiil "âzâ" fiilinin mastardır.

Satır 11-14: Zeyd'ün zevci Hind" diyecek maħallda ya "‘Amr'uñ zevci Zeyneb'i" diyecek mevķi'de "Zeyd'ün zevcesi Hind" veyâ "‘Amr'uñ zevcesi Zeyneb'i" demek ĥaĥâ-yi fâhişdür, zirâ ‘avrata daĥı zevc dênilir, zevce dênilmez, tâ lâzım degüldür.

Ebussuûd burada Klasik Arapçada bulunmayan ancak halk Arapçasında bulunan "zevce" kelimesinin yazıda kullanılmamasını salık veriyor. Klasik Arapçada "zevc" kelimesi hem "karı" hem de "koca" için "eş" anlamında kullanılmaktadır. Kuran Arapçasına dayalı Klasik Arapça şekiller en yüksek dinî makam olan şeyhülislamlık makamını elinde bulunduran Ebussuûd için izlenmesi gereken yegane şekillerdir. Bununla birlikte çeşitli Arapça ağızlarında "zevce" kelimesi de spesifik olarak "karı" anlamında geniş olarak kullanılmaktadır. Bu kelime bu ağızlardan da Farsça ve Türkçe'ye geçerek yaygın olarak kullanılmıştır. Buradan, on altıncı yüzyılda halkın ve kâtiplerin Arapça alıntı kelimelerin kullanımında illa Klasik Arapçaya bağlanma gibi bir kaygılarının olmadığını, dini otoritenin çok muhafazakar bir şekilde böyle bir uygulamaya kâtipleri zorladığını anlıyoruz. Kâtiplerin kelime seçiminde halkın konuşma dilinde kullandığı şekilleri tercih ettiği ve Ebussuûd'un böyle bir açıklamada bulunma gereği hissettiği gerçeğini dikkate alırsak Türkçede "zevc" kelimesinin "karı" anlamını kaybedip yerine "zevce" kelimesinin kullanılmaya başlaması on altıncı yüzyılın başlarından itibaren olmuştur diyebiliriz.

Satır 19. Ol vakıtta "olur iseñ", "olursañ" ("a" elifsiz), "olursañ" ("a" elifle) cümle câyizdür.

Burada geniş zaman ikinci tekil şahıs şart çekiminin farklı şekilleri ve onların imlâları gösterilmektedir. Birinci şekil "olur iseñ" geniş zamanın birleşik şart çekimini göstermektedir. Burdaki ikinci kelime "imek" fiilinin şart çekimidir ve geniş zamanla beraber geniş zaman şart çekimini meydana getirmektedir. Daha sonra kökün (i-) çekimli fiille kaynaşıp düşmesi sonucu (contraction) bu şekil eklemiştir. Burada on altıncı yüzyılda "imek" fiilinin ekleşme sürecini tamamladığını ve esas şekille başbaşa kullanıldığını görüyoruz. Bugün Modern Türkçede de aynı şekilde ikili bir şart çekimi söz konusudur. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesinde "nazal n" olan şart çekimindeki ikinci şahıs bugün "n"ye dönüşmüştür.

Cümledeki ikinci "olursañ" şeklinde şart eki "-sa"nın ünlüsü elifle gösterilmiştir. Ebussuûd'a göre bu ek hem elifli hem elifsiz yazılabilir. Buradan bir kere daha, Osmanlı Türkçesinde eklerin imlâsının on altıncı yüzyılda bile tam oturmadığını anlıyoruz.

Satır 19-20. "Şatılmaz", "olmaz" "dolâb", "boğası", "perdâht".

Bu kelimelerde ortak sorun elifin yazımıdır. Bu dönemde kâtiplerin olumsuz geniş zaman üçüncü tekil şahıs eki "-maz/mez"i genel olarak her iki halde

de istisnasız elifsiz yazmaları üzerine "-maz" şeklinde elifin yazılması gereğine işaret eder. Osmanlı Türkçesinde genel olarak eklerde orta ünlüler gösterilmez. Bununla birlikte bu şeklin yazımı Eski Anadolu Türkçesinden beri çoğunlukla karışıktır. "Dolāb" kelimesindeki uzun 'a'nın büyük bir ihtimalle halk arasında kısa söylendiği için yazıda gösterilmemeye başlaması üzerine Ebussuûd bu uyarıyı yapıyor. Ayrıca bu kelime çoğunlukla "tı" harfiyle yazılmaktaydı ki yazar kelimenin Farçadaki şekline uygun olarak "dal"la yazılmasını istemektedir. "Boğa" kelimesinde sondaki "a" güzel he değil elif olmalıdır. "Perdâht" kelimesinin yazımında Ebussud iki noktaya dikkat çekiyor. Birinci nokta bu kelimedeki elifin varlığıdır. Bilindiği gibi kelime Farsça kökenlidir ve ikinci hecede bulunan "a" uzundur. Yalnız bu "uzun a" Türkçede kısa söylendiği için kâtipler tarafından kelimenin imlâsında sık sık gösterilmez. Ebussuûd bu kelimedeki elifin gösterilmesi gereğini dile getirir. Bu kelimedeki ikinci husus kelime sonundaki "te" harfinin kâtipler tarafından imlâda gösterilmemesidir. Bundan, bu dönem halk konuşmasında bu kelimenin "perdah" olarak söylendiği sonucuna varıyoruz. Bu kelimenin Redhouse sözlüğünde de asıl şeklinin yanısıra "perdah" şeklinde gösterilmesinden ikinci şeklin on dokuzuncu yüzyılda artık hem konuşma hem de yazı dilinde çok yaygınlık kazandığını anlıyoruz. Modern Türkçede bu kelime son olarak "perdah" şeklinde kullanılmaktadır.

Satır 22-24. "Sâlyâne" demek, egerçi 'avâmda söylenür ammâ şcr'de "havâle" diyecek yerde isti'mâl ederler, yañlışdur. "Harâr" yañlışdur, "ğarâr" gerekdür.

Halk arasında yılda bir alınan vergi veya yılda bir ödenen maaş için "yıllık" anlamına gelen Farsça kökenli "sâlyâne" kelimesi yaygın olduğundan kâtipler bu kelimeyi yazılarında kullanmışlardır. Bununla birlikte Ebussuûd, İslam hukukunda bu kelimenin teknik karşılığının "havâle" olduğunu belirterek halkın kullandığı şekle yazıda yer verilmemesini istemektedir. Fetvaların çoğunlukla halka yönelik yazıldığını düşünecek olursak Ebussuûd'un dil konusunda ne kadar katı olduğunu görebiliriz. Buna rağmen Osmanlıcada ilk şeklin sonradan hakim duruma geçtiğini ve ikinci şeklin zikredilen anlamını yitirdiğini on dokuzuncu yüzyılda hazırlanmış sözlüklerden anlıyoruz.

İkinci olarak değerlendirilen "harâr" kelimesi de yukarıdakine benzer bir durum gösterir. Halkın konuşma dilindeki "harâr" kelimesi "kıl çuval" anlamında Arapça "ğarâr/ğirâr" kelimesinden Türkçeleşmiş bir şekildir. Bununla birlikte bu kelime ilk ünsüzü "hı" ve "ha" olarak da sözlüklerde görülür ki bizim metnimizdeki "güzel he"li şekille birlikte halk arasında bu kelimenin toplam üç farklı söyleyişi ve dolayısıyla imlâsı olduğunu görebiliyoruz. Ebussuûd, kâtiplerden bu kelimenin halk arasındaki şeklini galat sayarak kullanmamalarını talep ediyor.

Satır 24. "Dest-gâh" déyicek añlanmaz, "destgâh" dur.

Burada Ebussuûd "destgâh" birleşik kelimesindeki "gâh" edatının kelimenin "dest" kelimesiyle bitişik yazılması gerektiğini ve bunun için de birinci

kelimenin sonundaki "te" harfi ile ikinci kelimenin başındaki "gef" in birleştirilmesinin şart olduğunu söylemektedir. Bilindiği gibi "destgâh" kelimesi Farsça asıllıdır ve Farsçada bitişik yazılmaktadır. Ebussuûd asıl şeklin Türkçede de hakim olması gerektiğini belirtir. "Destgâh" kelimesi sonradan halk ağzında "tezgâh" şeklinde bugün kullandığımız hali almıştır. Bu kelimenin bitişik yazılmasının bir sebebi de kelimenin anlamlarının kök anlamıyla pek ilişkisi kalmadığından kaynaklanabilir. Çünkü bu kelime geniş bir anlam çeşitliliğine sahiptir ve Osmanlıcada "ön sandalye", "oturacak yer", "çalışma yeri", "tezgah", "el makinası", "sermaye", "işyeri", "anlama", "yetenek", "zenginlik" gibi birçok somut ve soyut anlamlara gelir.

Satır 24-25. "Tezkiye", "müzekkâ": "Tezkiye" bi'z-zâl "boğazlamak" dur.

"Tezkiye" kelimesi Arapça "zekâ" kökünün faktitif "zekkâ" çekiminin (aklama, temizleme, haklı çıkarmak) mastarıdır. "Müzekkâ" da aynı fiilin ism-i mef'ulüdür ve "temize çıkmış, aklanmış" demektir. "Tezkiye" kelimesi ise "zekâ" kökündendir ve yukarıdaki gibi aynı vezinden mastarıdır ve "kurban etmek üzere bir hayvanı kesmek" anlamındadır. Yukarıda "satır 8-10" kısmında açıkladığımız gibi, burada Türkçede "zel" harfi "ze" olarak teleffuz edildiği için bu iki kelimenin halk arasında aynı şekilde söylendiğini ve kâtiplerin de halkın konuşma şeklini esas alarak yazdıklarını anlıyoruz. Ebussuûd bu konuda da Arapça esas şekillerin yazılmasının gerekliliğine işaret ediyor.

Satır 25-27. "Zirâ'" bi'z-zâl "arşun", "zirâ'" bi'z-zâ "ekün"dür, dağı "arşun" ma'nâsına da gelür, kâtib nice isti'mâl éderse câyizdür.

Burada da bir önceki soruna benzer olarak Arapça kökenli iki kelimedede "zel" ve "ze" ünsüzlerinin kullanılışıyla ilgili açıklama yapılıyor. Yalnız buradaki durum yukarıdakilerden biraz farklılık gösteriyor, çünkü "zel" ile yazılan "zirâ'" sadece "arşın" anlamındadır, "ze" ile yazılan "zirâ'" ise Ebussuûd'a göre esas olarak "ziraat" veya "ekin" anlamına gelmekle birlikte "arşın" anlamında da kullanılabilir. Oysa Arapçada bu iki kelimenin birbirleriyle hiç bir anlam ilgisi yoktur. Biz, buradan, zikredilen dönemde "zel"li şeklin hem konuşmada hem de yazıda terkedilmeye başladığını anlamaktayız, çünkü Arapça şekillerin Osmanlıcada sıkı sıkıya korunmasından yana olarak imlâ konusunda oldukça muhafazakar bir kişilik sergileyen Ebussuûd'un bu konuda kâtib serbest bırakması ancak bu şeklin halk arasında çok geniş olarak kullanıldığı gerçeğine dayanabilir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, Ebussuûd halk arasında hem konuşma hem de yazı bağlamında Türkçenin yapısına uyarak büyük yaygınlık kazanmış ve aslı şekli unutulmaya başlamış Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yazımında değişmiş şekillerin varlığının kabul edilebileceğini söyler.

8. Sonuç

On altıncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda eğitim aktivitelerinin yaygınlaşarak geniş kitleleri de kapsamasıyla eğitilmiş halktan insanların konuşmasına dayalı yeni imlâ özellikleri ortaya çıkmaya başlar. Osmanlı imlâsında meydana gelen bu değişimlere karşı tavır koyarak dönemin kâtipleri için imlâ kuralları belirleyen Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, bu kuralları belirlerken oldukça muhafazakar bir tutum sergiler. Özellikle Arapça ve Farsça kökenli kelime ve tamlamaların yazımında bu şekillerin geldikleri dillerdeki gibi muhafaza edilmesini savunan Ebussuûd, ancak halk arasında aslı oldukça az kullanılan çok az sayıdaki kelimenin Türkçe şekillerinin kullanılmasına olumlu bakar. Kâtiplerin Arapça kökenli kelimelerin yazımında özellikle dikkatli olmalarını isterken de bu konuda Klasik Arapçanın esas alınması gerektiğini bildirir. On yedinci yüzyılda istinsah edildiğini kuvvetle tahmin ettiğimiz Ebussuûd'un imlâ kurallarını içeren incelediğimiz bu derkenar metninden ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

a. Arapça ve Farsça kökenli kelimeler, bu kelimelerdeki ekler, benzer ünsüzlerin yazımı ve tamlamalar mümkün olduğunca aslî şekle bağlı veya geleneksel kurallara dayalı olmalıdır. Ancak, halk arasında ve yazıda aslî şekil çok nadir kullanılıyorsa kâtipler istediği şekli yazabilirler.

b. Halk arasında kullanılan kimi kelimelerin yazıda kullanılmamasını ve bunların yerine klasik teknik şekillerin kullanılmasının daha doğru olacağını bildirir.

c. Türkçe eklerin yazımında ve harflerin bitişirilmesinde de geleneksel kurallara uyulmasını, karışıklığa ve yanlış anlamalara neden olacak kimi ünlü ve ünsüzlerin eklerdeki yazımının karışıklık yaratmayacak şekilde net yazılmasını savunur.

Bütün bu belirlenen kurallara rağmen halkın konuşmada kullandığı şekiller sonradan Osmanlı edebî Türkçesinde yaygınlık kazanmıştır. Bu durum da, yani konuşma dilindeki şekillerin muhafazakar olarak bilinen yazı diline yansımaları, eğitilmiş güçlü bir orta sınıfın Osmanlı yazılı kültürünün esas belirleyicilerinden birisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Sözlük

Sözlükte bugün kullanımdan düşen kelimelerin metindeki anlamlarına yer verilmiştir. a. Arapça, f. Farsça.

âhir: a. Son.

'avâm: a. ('âmm'ın çoğulu) Halk, sıradan insanlar.

ba'de'l-işbât: a. Kamıtladıktan sonra, isbat ettikten sonra.

ba'de's-şubû: a. Sabit olduktan sonra.

beytu mâli Müslimîn: a. Müslümanların maliye hazinesi

câyiz: a. Uygun, izin verilmiş.

dâye: f. Sütnine, dadı.

destgâh: f. 1. Tezgah, dokuma tezgahı, el makinası, 2. Yetenek.

diyânet: a. Din, dindarlık, dın olgusu.

efđal: a. Daha iyi, daha uygun.

egerçi: f. Her ne kadar, olsa da.

eşahh: a. En doğru, en sağlıklı.

ezâ: a. Eziyet, cefa, baskı.

ğarâr: a. Büyük kıl çuval.

hâ: a. Güzel he harfi veya sesi.

hâla: a. Teyze, annenin kız kardeşi.

harâr: Büyük kıl çuval (a. ğarâr'dan)

havâle: a. Yıllık maaş, yıllık vergi.

ilhâk olun-: Eklenmek, bitişmek.

imâmet: a. İmamlık.

isti'mâl ét-: Kullanmak.

izâ: a. Eziyet etme, birisine baskı ve şiddet gösterme.

kâbil-i ihtisâb: a. f. Sorumlu olunabilir, tereddüitten dolayı sorumluluk altında kalılabilecek.

kâ'ide-i lâzıma: a. f. Gerekli kural, uyulması gerekli kaide.

kaşr-ı yed ét-: Vazgeçme, el çekme, terketme.

kirâr'at: a. Okuma.

kışa tâ: Arab alfabesinde tâ-i merbûta denilen fakat Osmanlı alfabesinde güzel he veya te harfiyle karşılanan harf.

kimsene: Kimse.

kitâbet: a. Yazı, kompozisyon, kâtiplik.

lügât-i 'Arabîyye: a. f. Arap dili, Arapça kelimeler.

merkez: a. (Metinde) Arabî alfabede kelime başında ve ortasında bitişik haldeyken be, te, se, ye gibi harfler için gerekli diş veya çıkıntı.

mevkî': a. Yer.

mevlâ: a. (Metinde) Eğitici, medrese hocası, molla.

muşarrâh: a. Tasrih edilmiş, açıkça belirtilmiş.

müzekkâ: a. Temize çıkmış, aklanmış.

nezâ'ır: a. Benzer olanlar, (nazire'nin çoğulu).

oñad-/onot-: Tamir etmek, düzenlemek.

perdaht: f. Perdah, cila, parlaklık.

şâ: a. Osmanlı alfabesinde beşinci harf, "se" olarak isimlendirilen harf.

sâlyâne: f. Yıllık, yıllık maaş veya vergi.

şer': a. İslamî hukuk, şeriat kuralları.

tâ: a. Osmanlı alfabesinde te harfi (uzun te ile aynı anlamdadır).

tab'a-yi rahl: a, f. Rahlede yazı yazmak, yazma işi.

tetebbû': a. Araştırma, inceleme.

tezkiye: a. Kurban etmek üzere bir hayvanı kesme.

tezkiye: a. Aklama, temize çıkarma.

Türki: Türkçe.

'ulemâ-yı mütekkaddimîn: a. Eski alimler, eski bilginler.

vaqf olun-: Bir kelimenin sonunda durma, kelime sonundaki harfi harekesiz okuma.

uzun sîn: Osmanlıcada el yazısında uzatılarak yazılan sîn harfi.

uzun tâ-: Osmanlı alfabesinde te harfi.

yâ: a. Osmanlı alfabesinde ye harfi.

zâl: a. Osmanlı alfabesinde zel harfi.

zâyid: a. Fazla, gereksiz.

zevc: a. Eş, karı kocadan her biri.

zevce: a. Karı, evli kadın.

zehl: a. Dalgınlıkla unutmama, hata.

zirâ': a. Arşın.

zirâ': a. 1. Ziraat, ekin, 2. Arşın.

Bibliyografya

- Adivar, Adnan (1991) *Osmanlı Türklerinde İlim*, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Baylav, Nâşid (1953) *Fâtiḥ Sultan Mehmed Devrinde Tıb Eserleri ile İlaçlar*, İstanbul: Türkiye Tıbbî Müstahzarat Lâboratuarları Derneği Yayınları.
- Bloomfield, Leonard (1933) *Language*, New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Develi, Hayati (1997) "Kemalpaşazade ve Ebüssuûd'un Galatât Defterleri", *İlmî Araştırmalar*, c. 4 (1997), s. 99-125.
- Devellioğlu, Ferit (1997) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 14. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Düzdağ, Ertuğrul M. (1983) *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi Fetvaları*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- İnalçık, Halil (1994) *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume one: 1300-1600*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Korkmaz, Zeynep (1973) *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu:Marzubân-Nâme Tercümesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Kaçalin, Mustafa (1996) "Galat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 300-303.
- Lambton, Ann K. S. (1988) *Persian Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lane, Edward William (1984) *Arabic-English Lexicon*, 2 cilt, New Edition, Cambridge, England.
- Lehman, Winfred P. (1992) *Historical Linguistics*, Third Edition, London and New York: Routledge.
- Levend, Ağâh Sırrı (1972) *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Redhouse, Sir James W. (1987) *A Turkish and English Lexicon*, New Edition, Beirut: Librairie du Liban.
- Sanz, Manuel Serrano Y. (1974?) *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, Türkçe tercüme: A. Kurutluoğlu, İstanbul: Tercüman Yayınları.

- Steingass, F. (1984) *Persian-English Dictionary*, 7th Impression, London: Routledge & Kegan Paul.
- Scharlipp, Wolfgang-Ekkehard (1995) *Türkische Sprache--arabische Schrift: ein Beispiel Schrifthistorischer Akkulturation*, Budapest: Akadémiai Kiado.
- Tebrizî, Hüseyin bin Halef (1251/1835) *Burhân-ı Kâtı'*, Türkçe tercüme: Mütercim A. Âsım Efendi, Kahire: Dârü't-Tıbaatü'l-Mısriyye.
- Timurtaş, Faruk K. (1985) *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Toparlı, Recep (1996) "Türkçede Galatlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. 35 (1985), s. 159-174.
- Trudgill, Peter (1974) *Sociolinguistics; An Introduction*, Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Turan, Fikret (1996) *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, Ann Arbor: UMI Company (Doktora tezi, Harvard Üniversitesi 1996)
- (1998) "Halk Osmanlıcası I. Melhameler ve Bir On Yedinci Yüzyıl Melhamesi", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı 9-10, s. 685- 709.
- (1999) *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, Wiesbaden: Harrassowitz. (Baskıda)
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988) *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Wehr, Hans (1976) *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Edited by J. Milton Cowan, New York: Spoken Language Services, Inc.
- Wright, W. (1981) *A Grammar of the Arabic Language*, New Impression, Beirut: Librairie du Liban.
- Yavuz, Kemal (1989) "Galat, Galatat ve Muînî'nin Dildeki Tasarrufları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. 60, s. 127-148.

